

ЧОМУ КОНСПІРОЛОГІЧНА ПРОПАГАНДА УСПІШНА І ЩО З ЦИМ РОБИТИ:

Вразливість аудиторії та спротив антизахідній, прокремлівській дезінформації в Україні

ПРО

ARENA

«Арена» – це інноваційна програма з подолання викликів дезінформації та поляризації. Програма «Арена» реалізується на базі Інституту глобальних відносин (IGA) при Лондонській школі економіки та Інституту SNF Agora при Університеті Джонса Гопкінса і спрямована на використання високоякісних досліджень, аналізу та оцінки задля створення ефективних практик, які в подальшому можуть поширюватися серед журналістів, груп публічної дипломатії та громадянського суспільства. «Арена» шукає креативні підходи, щоби протистояти загрозі спотворення реальності, зупиняти поширення ненависті й розділення та сприяти базованому на фактах дискурсу, який посилює безпеку, зміцнює демократію та вбудовує довіру. В її експериментальні дослідницькі проекти залучені журналісти, науковці та дослідники даних, які прагнуть не лише зрозуміти дезінформаційні кампанії, але й працювати з аудиторією, що перебуває під їхнім впливом.

АВТОРИ

Дослідницька команда:

Пітер Померанцев, директор, «Арена»

Наталія Гуменюк, співзасновниця Лабораторії журналістики суспільного інтересу

Ангеліна Карякіна, співзасновниця Лабораторії журналістики суспільного інтересу

Інна Борзило, дослідниця Лабораторії журналістики суспільного інтересу

Тетяна Пеклун, дослідниця Лабораторії журналістики суспільного інтересу

Володимир Єрмоленко, директор з аналітики в Інтерньюз-Україна; головний редактор UkraineWorld.org

Віталій Рибак, аналітик, Інтерньюз-Україна

Денис Кобзін, директор, Харківський інститут соціальних досліджень

Марія Монтеґ'ю, проектна менеджерка та дослідниця, «Арена»

Ярослава Барбієрі, докторантка, Бірмінгемський університет

Мартін Іннес, директор Інституту досліджень злочинності та безпеки, Кардіфський університет

Віоріка Буду, наукова співробітниця, Кардіфський університет

Ендрю Доусон, науковий співробітник, Кардіфський університет

Медіа-моніторинг здійснено Інтерньюз-Україна.

Аналіз соціальних медіа здійснено Інститутом досліджень злочинності та безпеки Кардіфського університету.

Фокус-групи проводив Харківський інститут соціальних досліджень.

Дослідження проведено за підтримки Міністерства закордонних справ, співдружності та розвитку Великобританії.

У цьому звіті цитуються дані з опитування, проведеного Леннартом Машмайєром, Центр безпекових досліджень при Швейцарській вищій технічній школі (ETH) Цюріха, у співпраці з Алексеем Абрахамсом, Центр Шоренштейна при Гарвардському університеті.

ЗМІСТ

	Резюме	5
	Короткий виклад отриманих результатів	6
	Рекомендації: Перетворення негативу на позитив	8
1	Українське інформаційне середовище	10
2	Моніторинг медіа та ключові наративи	13
	Україна перебуває під прихованим зовнішнім управлінням західних «кураторів»	14
	Україною керують «соросята»	15
	Сорос та МВФ хочуть розграбувати українські землі	15
	США створили в Україні мережу біолабораторій для проведення експериментів на людях	16
3	Опитування громадської думки	17
4	Аналіз соціальних медіа	24
5	Якісне дослідження: проникнення антизахідних дезінформаційних наративів	26
	Головні висновки	27
	Проникнення конкретних наративів	34
6	Висновки та рекомендації	38

РЕЗЮМЕ

Найбільш ефективна пропаганда резонує з базовим світоглядом та особистим досвідом аудиторії. Щоби з нею боротися, треба розуміти спосіб мислення, на який вона націлена. Наш аналіз має на меті саме таке розуміння.

Спершу ми відстежуємо набір прокремлівських пропагандистських наративів в українських ЗМІ, потім вимірюємо їхню загальну привабливість за допомогою національно репрезентативного опитування, проведеного Центром безпекових досліджень (CSS) при ЕТН Цюріха, і насамкінець, використовуємо фокус-групи, щоб зрозуміти більш глибокий рівень їхньої привабливості та впливу. Це дає нам унікальний цілісний погляд на сучасну пропаганду: від її джерел, поширення та впливу на суспільство аж до того, як вона надходить та сприймається з точки зору аудиторії.

Наративи, про які йдеться, включають звинувачення, що прибічники Джорджа Сороса керують українською політикою, що США створюють в Україні секретні біолабораторії, а тіньові «західні куратори» таємно контролюють уряд. Дані опитування CSS показують, що приблизно 40% українців вірять цим наративам¹. Останні, зі свого боку, є частиною більш широкого меседжу, в рамках якого Україна розглядається як постійно атакована злісними силами Заходу. Хоча окремі наративи можуть із часом змінюватися, сам цей метанаратив залишається стабільним. Відверта дезінформація, конспірологічне мислення та антизахідні меседжі утворюють токсичну суміш. Загальна мета – підриг реформ, посилення своїх економічних інтересів, відчуження України від західних партнерів та її повернення в орбіту Росії. Разом з тим в Україні стало важче просувати явно проросійські наративи, після того як Кремль здійснив вторгнення в країну 2014 року, тож ці наративи не стільки підносять Росію, скільки намагаються зобразити решту світу таким самим злом.

Вони працюють в Україні поза звичною «проросійською» бульбашкою і поширюються серед аудиторії, яка часто перебуває у стихійній опозиції до Кремля. Вони відлунюють у базових світоглядах багатьох людей, їхньому відчутті того, що у світі панують антагоністичні відносини і що будь-який вид міжнародної допомоги насправді заганяє в пастку. Іноді ці погляди виражають здоровий скепсис щодо західних організацій, але так само вони можуть перерости у конспірологічне мислення та деструктивну недовіру.

Також наше дослідження виявляє способи протистояння таким конспірологічним наративам, як в Україні, так і в будь-якій іншій країні, де закріпилося подібне мислення (як у США та більшій частині Європи). Оскільки наразі в центрі дезінформаційних кампаній опинилися протиковідні вакцини, подолання цього виклику стало нагальним пріоритетом громадського здоров'я так само, як і політичним.

1. Національно репрезентативне дослідження Київського міжнародного інституту соціології в жовтні 2020 року.

Короткий виклад отриманих результатів

Ці наративи породжує безліч джерел: традиційні та онлайн-медіа, ззовні та всередині країни, а також джерела, відкрито прихильні до Кремля та ті, хто просто намагається підірвати реформи. У поширенні цих наративів медійні особи, особливо проросійські ютубери, важливіші за онлайн-медіа. Додаток Telegram слугує вирішальним підсилювачем.

Найбільше переважають такі наративи:

- **Наразі Україна перебуває під зовнішнім управлінням західних кураторів, кредиторів та «соросят»:** 40% населення вірять цьому наративу.
- **Сорос та Міжнародний валютний фонд прагнуть експлуатувати українські землі:** 39% вірять цьому наративу.
- **США розгорнули мережу біолабораторій в Україні:** 25% вірять цьому наративу.

Люди, які дивились проросійські канали партнера Путіна Віктора Медведчука, майже вдвічі частіше довіряли антизахідним дезінформаційним наративам. Телеканали Медведчука нещодавно були заблоковані в Україні через їхній зв'язок з фінансуванням терористичної діяльності. Проте їхня аудиторія перейшла на інші канали, пов'язані з прокремлівською партією «Опозиційна платформа – За життя»². Дані опитування CSS показали, що більше половини виборців «Опозиційної платформи» загалом вірять антизахідній конспірологічній дезінформації.

Свою роль відіграють і регіональні фактори. Близько 49% українців на півдні та 51% на сході вірять, що Україну контролюють західні «куратори», в порівнянні з 31% на заході та 29% в центрі.

Але наші фокус-групи показують, що люди по всій країні, включно із загалом геополітично «прозахідними» центральними та західними регіонами, в цілому вразливі до конспірологічних наративів. Теорії змови просочуються в загальні настрої недовіри, що дозволяє їм набирати сили навіть серед тих, хто в іншому випадку прихильні до Заходу. Уявлення, що «нічого не дається

---

2. З часу закриття каналів Медведчука аудиторія каналу НАШ, власником якого є інший пов'язаний з Медведчуком бізнесмен, зростає з 0.3-0.5% до 1.7-1.9%, ставши найбільш популярним новинним каналом в Україні. Аналіз даних Arena Media Expert (лютий 2021). Посилання: <https://bit.ly/3tJSfAm>

просто так», поширюється на ставлення до міжнародної допомоги Україні, і навіть патріотичні учасники погодились, що хоч підтримка Заходу й необхідна, існує занепокоєння, що Україні зрештою «доведеться заплатити дуже високу ціну».

Такі погляди частково підкріплені сотнями років болісної української історії. Як показують дані Світового дослідження цінностей³, багато українців мають менталітет «виживання», який може схилити до бачення світу з точки зору антагоністичної гри. Фокус-групи також показали, що низьке відчуття суб'єктності часто пов'язане з конспірологічним мисленням: люди, які за власним відчуттям мало що можуть контролювати навколо себе, більш сприйнятливі до думки, що світом керують темні, приховані сили. Дані опитування CSS показують, що 68% українців погоджуються з тим, що «існують секретні організації, які значною мірою впливають на політичні рішення». Для порівняння: навіть в Угорщині, знаній своєю конспірологічною пропагандою, лише 47% населення⁴ погоджується з цим твердженням. Близько 55% українців також погоджуються, що «уряд не керує країною, і ми не знаємо, хто смикає ниточки на задньому плані», тоді як менше половини (26%) угорців відчуває те саме.

Втім, дані опитування CSS також виявляють ознаки спротиву кінцевій меті прокремлівської дезінформації. 61% українців вважають Росію найбільшою загрозою для України, в порівнянні з 15%, які вважають найбільшою загрозою США. Близько 80% погоджуються з тим, що «Україні слід підтримувати тісніші відносини з ЄС», попри значний скепсис, що його деякі українці мають стосовно вигод від євроінтеграції. У світі, де людина людині – вовк, Кремль досі вважається найбільш злим вовком. Більше того, як ми знаємо з інших досліджень «Арени» в Україні, загальна недовіра до уряду, засобів масової інформації та держави пом'якшується високим рівнем довіри до громадянського суспільства та волонтерів:⁵ саме тут закладається фундамент для відбудови соціального капіталу.

---

3. Див.:

- World Values Survey, Wave 7 (2017-2020). Посилання: <https://bit.ly/2QsXrKP>
  - World Values Survey Inglehart-Welzel World Cultural Map 2005-2020 шкала цінностей виживання vs самовираження)
  - Світове дослідження цінностей 2020 в Україні: <https://bit.ly/33CxPyj>
4. Дані національно репрезентативного дослідження в Угорщині, проведеного Median Market Research у лютому 2020 року, як частина проекту «Арени» «Виходячи за рамки поляризуючої популістської пропаганди: приклад Угорщини».
5. Див. «Від "воєн пам'яті" до спільного майбутнього: подолання поляризації в Україні», Програма «Арена», Інститут глобальних відносин, Лондонська школа економіки (липень 2020), с. 95. Посилання: <https://bit.ly/3bixMvS>

Рекомендації: Перетворення негативу на позитив

На позір негативну «виживальницьку» рису українців можна перетворити на позитивну. «Особисте виживання» можна пов'язати з ширшим національним виживанням, яке поєднується з інтеграцією в міжнародну спільноту. Національна згуртованість, реформи та міжнародні зв'язки можуть зміцнити почуття особистої безпеки українців.

Так само недовіру українців можна вивести в позитив. У фокус-групах ми виявили, що люди пишаються своєю спроможністю переглядати різні джерела та приходити до власних висновків. Ми спостерігаємо появу більш медіаграмотного споживача інформації, цинізмом якого гартується щирий пошук істини.

Міжнародні партнери, такі як ЄС, повинні звертатися до громадськості через «просоціальних» комунікаторів, здатних систематично пояснювати свою позицію українцям. Цю роботу раніше виконували глави ірландської та польської держав Пат Кокс та Александер Квасневський під час підготовки до підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС у 2012–2013 роках. Зі зникненням таких публічних фігур місце «західного співрозмовника» зайняли міфічні конспірологічні фантазії про «західних кураторів» та «соросят». Спільно з **українською владою** міжнародна спільнота повинна пояснювати, як реформи та міжнародна інтеграція можуть гарантувати безпеку та виживання. Реформи занадто часто описуються як такі, що приносять страждання та нестабільність у короткостроковій перспективі, а переваги будуть відчутні лише в майбутньому.

Українська влада також має викоринити основні **причини конспірологічного мислення**, підвищуючи суб'єктність людей за рахунок більшої онлайн-участі в державному управлінні. Уряд пообіцяв створити «державу в смартфоні». Непересічний український ІТ-сектор пропонує технологічне ноу-хау, щоби втілити це в життя, що дасть громадянам можливість брати участь у всьому – починаючи з бюджетів муніципалітетів і закінчуючи краудсорсинговими рішеннями в галузі охорони здоров'я. Люди радіють децентралізації⁶, і вони радше довіряють місцевій владі, ніж центральній.⁷

6. Див. «Децентралізація та реформа місцевого самоврядування. Результати третьої хвилі дослідження серед жителів територіальних громад», Центр «Соціальні індикатори» (вересень 2020). Посилання: <https://bit.ly/31Qw67R>

7. Див. «Від “воєн пам'яті” до спільного майбутнього: подолання поляризації в Україні», Програма «Арена», Інститут глобальних відносин, Лондонська школа економіки (липень 2020), с. 95. Посилання: <https://bit.ly/3bixMvS>

Багато досліджень в Україні також свідчать про високий рівень довіри до громадських організацій та волонтерського сектору⁸. В Україні сходяться всі потрібні фактори для об'єднання громадських активістів, місцевого самоврядування та цифрової демократії, щоби сприяти наснаженню (емпауерменту) людей. Можна надихатися такими країнами, як Тайвань та Естонія, де посилена цифрова демократія та громадянська участь онлайн є частиною ширшої стратегії соціальної стійкості, що спрямована на протидію «гібридним» загрозам, серед іншого, з боку Росії та Китаю⁹.

Українські медіа повинні сприяти довірі та наснажувати аудиторію, щоб допомогти їй вийти за рамки конспірологічного мислення. Орієнтовані на пошук рішення, конструктивні новини можуть підвищити розуміння людьми можливості позитивних змін. Новаторські проекти, як-от «Hearken»¹⁰ залучають громадян до редакторської роботи та вироблення порядку денного, вітаючи їх у ньюзрумах й у такий спосіб формуючи довіру та участь. Концепція «соціальної журналістики»¹¹ змінює фокус журналістських практик у бік активнішої участі у житті громади та сприяння соціальним змінам через залучення спільноти.

Медіа також мають працювати, враховуючи бажання людей вивчати інформацію в пошуках правди, а також їхнє бажання формувати спільноти. Це може означати краудсорсинг доказів або створення команд, що їх недавнє дослідження Інституту Reuters називає «бійцями з дезінформацією»¹².

Крім того, необхідно розробити алгоритми, які накопичують та впорядковують інформацію для людей таким чином, щоб допомогти їм фільтрувати різні джерела. Яке майбутнє в алгоритмів «суспільного служіння»? Як технологія може стати партнером у прагненні людей зрозуміти світ?

8. Див.:

• - «Від "воєн пам'яті" до спільного майбутнього: подолання поляризації в Україні», Програма «Арена», Інститут глобальних відносин, Лондонська школа економіки (липень 2020), с. 95.

Посилання: <https://bit.ly/3bixMvS>

• Див. напр., Державні та соціальні інститути: кому українці довіряють, а кому ні?, Фонд «Демократичні ініціативи» (березень 2021). Посилання: <https://bit.ly/3dKDo2v>

9. Див.:

• Miller, Carl. "Taiwan is making democracy work again. It's time we paid attention", Wired UK (November 2019). Посилання: <https://bit.ly/312Ez7s>

• DemDigest. "Detecting Digital Fingerprints: Taiwan's resilience to Chinese disinformation", Democracy Digest, European Endowment for Democracy (August 2020). Посилання: <https://bit.ly/3cS985k>

• Siikut, Siim. "How 20 years of digital transformation made Estonia a model for dealing with international crises", Emerging Europe (August 2020). Посилання: <https://bit.ly/2Pg5hXn>

10. Про роботу «Hearken» див. «Introducing Introducing Engagement Efforts To Your Newsroom»: <https://bit.ly/3cWKgcw>

11. Sweet, Melissa et al. "Outlining a Model of Social Journalism for Health", Australian Journalism Review (2017). Посилання: <https://buff.ly/3tZm2VS>

12. Skippage, Rebecca. The role of public service media in the fight against disinformation (December 2020) с. 6. Посилання: <https://bit.ly/314MS2t>

УКРАЇНСЬКЕ ІНФОРМАЦІЙНЕ СЕРЕДОВИЩЕ

З початку російської військової агресії в 2014 році в Україні стало важче просувати відверто прокремлівські наративи. Того ж року, згідно з Доктриною інформаційної безпеки¹³, по всій країні було заблоковано російські телевізійні канали та соціальні мережі. Ставлення до Росії загалом і до режиму Путіна зокрема радикально погіршилося: у 2013 році 85% українців сприймали Росію позитивно, в 2021 році – лише 41%¹⁴. Втім, останні роки спостерігається поява нового набору наративів, які не є експліцитно проросійськими, але часто з'являються в кремлівській пропаганді¹⁵. Ці наративи представляють Захід як найбільшу загрозу для України. Вони спрямовані на підваження реформ та підрив відносин України з міжнародною спільнотою. Багато з цих наративів глибоко конспірологічні та рясніють дезінформацією.

Ці антизахідні наративи пропагуються цілою низкою видань та політиків як за допомогою традиційних, так і онлайн-медіа, проте вони не обов'язково поширюються офіційними державними ЗМІ Росії. Деякі з ключових проросійських медіа, відповідальних за популяризацію антизахідних наративів в Україні, – це вже непрацюючі канали, пов'язані з українським олігархом Віктором Медведчуком, який має серйозні ділові та особисті зв'язки з Росією і особисто Владіміром Путіним. Мережа телеканалів, афілійованих з Медведчуком, включала національні новинні телеканали 112, NewsOne та ZIK, а також низку регіональних каналів. Три новинні канали зосереджувались виключно на висвітленні політичних тем та розраховувалися на різну аудиторію (наприклад, ZIK більше орієнтувався на західноукраїнську аудиторію). Однак у лютому 2021 року українська влада заморозила активи Медведчука за нібито «фінансування тероризму», а новинні телеканали, пов'язані з його бізнес-імперією, було заблоковано.

13. 2017 року президент Порошенко також наклав санкції на російські соціальні мережі VK та Однокласники, сервіси Яндекс та Mail.ru Group. Президент Володимир Зеленський продовжив ці обмеження в 2020 році (хоча ці платформи залишаються легкодоступними за допомогою віртуальної приватної мережі, або VPN, що дозволяє користувачам обходити державні обмеження).

14. Київський міжнародний інститут соціології. Ставлення населення України до Росії та населення Росії до України (лютий 2021). Посилання: <https://bit.ly/2NAin7Q>

15. Рибак, Віталій. «Зламаний плюралізм: як українські телеканали поширювали наративи російської пропаганди», Інтерньюз (лютий 2021). Посилання: <https://bit.ly/3tLDvRP>

Ці канали – ZIK, NewsOne та 112 – разом збирають 3% від загальної частки рекламної аудиторії в Україні¹⁶, що робить їх провідним блоком у сегменті телевізійних новин. Для порівняння, два канали, що належать колишньому президенту Петру Порошенку, Прямий та 5 канал, разом мають близько 1,5% рекламної аудиторії. Після придбання ZIK так звані «канали Медведчука» також почали досягати значних успіхів з традиційною антикремлівською аудиторією в Західній Україні. Таким чином, закриття каналів, контрольованих Віктором Медведчуком, безумовно, вплине на домінування нарративів антизахідної дезінформації, принаймні на даний час.

Однак ці нарративи, скоріш за все, набирають популярності іншими способами. З моменту закриття каналів Медведчука частина аудиторії каналу НАШ, що належить іншому бізнесмену, пов'язаному з партією Медведчука, зростає з 0,3–0,5% до 1,7–1,9%,¹⁷ зробивши його найпопулярнішим новинним каналом в Україні.

Більше того, як показують моніторинг медіа та опитування, антизахідні конспірологічні нарративи також поширені в ЗМІ, які не так відверто асоціюються з російською державою. Більшість українських ЗМІ контролюються бізнес-інтересами, деякі з яких спрямовані на дестабілізацію нинішніх реформ та антикорупційних процесів заради втримання своєї фінансової та політичної влади. Багато таких засобів масової інформації комбінують розважальний контент і новини, тим самим досягаючи значно більшої рекламної аудиторії, ніж чисто новинні канали. Дезінформацію й теорії змови також можуть поширювати гості програм у форматах ток-шоу чи дискусій. Український регулятор мовлення не має повноважень реагувати на неточний або упереджений новинний контент.

З часів незалежності України в 1991 році й до 2019-го телебачення було найпопулярнішим медіа в країні. 2019 року онлайн- та соціальні медіа обійшли телебачення за популярністю та охопленням, згідно з дослідженнями InMind для мережі Internews.¹⁸ За даними опитування InMind, 68% респондентів використовували соціальні мережі для отримання новин (53% у 2018 році), тоді як використання ТБ зменшилось до 66% порівняно з 77% у 2018 році. У 2020 році розрив збільшився до 10 процентних пунктів, 62% використовують соціальні мережі для отримання новин проти 52% для телебачення. Це відображає зростаючу тенденцію стосовно цифрових медіа у всьому світі. Дослідження також виявило, що найпопулярнішими соціальними мережами для отримання новин є Facebook (47%), YouTube (30%), Telegram (21%),

16. Індустріальний телевізійний комітет. Топ-канали, середні показники взято зі статистики 2020 року. Посилання: <https://bit.ly/3tMGLwl>

17. Аналіз даних Arena Media Expert (лютий 2021). Посилання: <https://bit.ly/3tJSfAm>

18. Дослідження споживання медіа USAID-Internews 2020. Посилання: <https://bit.ly/3IC8RYb>

Viber (18%), Instagram (18%) та ВКонтакте (2%) .

Facebook та Instagram – найпопулярніші сторінки соціальних медіа в Україні, що мають відповідно 16 і 14 млн користувачів¹⁹. Попри заборону російських соціальних мереж в Україні деякі українці все ще користуються російськими платформами через віртуальну приватну мережу (VPN), що дозволяє їм обходити державний контроль. Таким чином, за даними SimilarWeb²⁰, ВК залишається четвертим за відвідуваністю сайтом в Україні. До того ж Україна є другим за величиною відвідувачем ВК²¹. Прокремлівські наративи домінують в українському сегменті ВК, але вони також помітні у Facebook, Telegram та YouTube.

В YouTube проросійські меседжі переважно поширює Анатолій Шарій, дуже популярний в Україні політичний YouTube-блогер, який має 2,43 млн підписників та 3,7 млрд переглядів. Шарія, очевидно, підтримує Кремль, хоча прямих доказів цього немає. Втім, меседжі, які він просуває, часто дуже схожі на ті, що поширюються пропагандою Кремля²². За даними дослідження фахівців з обробки даних Texty, його веб-сайти зареєстровані в Москві²³.

Додаток для обміну повідомленнями Telegram також активно використовується Росією для впливу на громадську думку в Україні. У лютому 2021 року Служба безпеки України (СБУ) виявила, що низкою політичних Telegram-каналів в Україні керує широка агентурна мережа, що спеціалізуються на підривної діяльності та підпорядковуються російським спецслужбам²⁴.

19. Див. Звіт Plusone про Facebook та Instagram в Україні (січень 2021), за посиланням <https://bit.ly/3tGsn8B>

20. SimilarWeb. Рейтинг вебсторінок в Україні станом на лютий 2021. Посилання: <https://bit.ly/3OZZulp>

21. SimilarWeb. Аналіз трафіку, рейтингу й маркетингу Vk.com. Посилання: <https://bit.ly/3lBmEOv>

22. Наприклад, Шарій неодноразово заявляв, що СБУ України підробило докази, намагаючись втручатися в судовий процес стосовно МН17, щоб представити Росію винною стороною. страна також відомий своєю антимайданівською риторикою.

23. Герасим, Андрій. «Шарій створив свою "освітню платформу". Фізично її сайт знаходиться в Росії», Texty.org.ua (липень 2020). Посилання: <https://bit.ly/3vOyObs>

24. Служба безпеки України. «СБУ викрила агентурну мережу спецслужб РФ» (лютий 2021). Посилання: <https://bit.ly/3tTSsBt>

МОНІТОРИНГ МЕДІА ТА КЛЮЧОВІ НАРАТИВИ

У 2020 році Інтерньюз-Україна та UkraineWorld опублікували звіт під назвою «Розділяти й володарювати», який надав детальний аналіз найпопулярніших антизахідних наративів, що циркулюють в українських ЗМІ²⁵. Звіт «Розділяти й володарювати» та низка інших досліджень дезінформаційних наративів Інтерньюз та UkraineWorld змогли виокремити ключові джерела антизахідних наративів, дезінформації та теорій змови в Україні²⁶. Наше дослідження проаналізувало цей набір джерел – включаючи 9000 новинних сайтів (за допомогою служби моніторингу LOOQME), 6 телеканалів, 6 YouTube-каналів, 20 сторінок у Facebook та 27 Telegram-каналів – за період вересня–листопада 2020 року.

Як моніторинг, проведений для звіту «Розділяти й володарювати» (січень–червень 2020), так і додатковий моніторинг (вересень–листопад 2020) постійно відзначали такі конспірологічні, дезінформаційні наративи²⁷:

25. Інтерньюз-Україна та UkraineWorld. «Розділяти й володарювати: 5 найпопулярніших антизахідних наративів в Україні цього року» (червень 2020). Посилання: <https://bit.ly/315Mz7L>

26. Див. різні дослідження Інтерньюз-Україна та UkraineWorld: <https://ukraineworld.org/articles/infowatch>

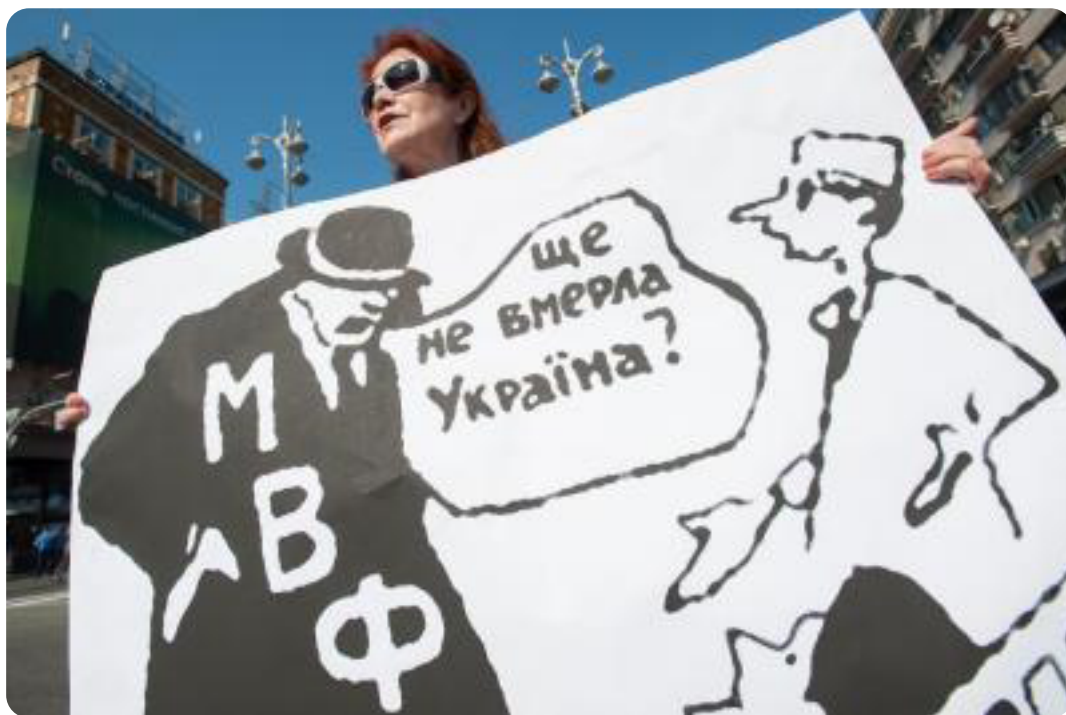
27. Одним з корисних пояснень терміну «теорія змови» в нашому контексті є «інтуїтивне» визначення Касса Санстейна та Адріана Вермеля: теорія змови – це «спроба пояснити якусь подію чи практику махінаціями могутніх людей, яким вдалося приховати свою роль» (див. Vermeule and Sunstein's paper, Conspiracy Theories p.4, за посиланням <https://bit.ly/3wkQyM6>). Як зазначають Креко та ін. у «Конспірологічному мисленні в епоху транзиту», «ця дефініція дозволяє конкретній теорії змови бути правдивою. Наша критика теорій змови справді не зосереджується на тому, чи є окремі теорії змови істинними чи хибними. Вона радше зосереджується на тому, що ми називаємо «конспірологічним мисленням», твердим переконанням, що змови можуть використовуватись для пояснення всього роду подій та рішень. У певних ситуаціях конспірологічне мислення може призвести до правильних рішень – навряд чи хтось сумнівається, що деякі змови насправді є реальними. Але людина з конспірологічним мисленням, швидше за все, часто помилятиметься просто тому, що її підхід занадто спирається на теорії змови всупереч наявним доказам ...переконання, що влада не повністю контролює країну, саме по собі не є теорією змови, адже може відображати думку, що можливості влади просто обмежені. Для пишного розквіту теорії змови владу як мінімум потрібно приписати певному джерелу – наприклад, секретному клубу або якомусь мегаломану». Посилання: <https://bit.ly/3fycJZI>

1 Україна перебуває під прихованим зовнішнім управлінням західних «кураторів»

Просякнутий мовою радянських теорій змови цей метанаратив наполягає, що реформами керують тіньові західні «куратори», які хочуть зробити Україну залежною від позик заради визиску Заходу. Реформи нібито висмоктують з країни ресурси, а іноді їх навіть називають «геноцидом».

У рамках цього нарративу також стверджується, що «антикорупційні» реформи в Україні – це лише чергова сфера «зовнішнього управління», причому західні посольства намагаються «очистити» український економічний та політичний простір від акторів, які заважають західним бізнес-інтересам захопити місцеві ринки.

Інша частина цього метанаративу спрямована на ЄС: нібито він «змусив» Україну підписати збиткову Угоду про асоціацію. Також цей наратив містить хибну тезу про те, що Росія є більшим торговим партнером України, ніж ЄС.

Зображення: Scanpix

2

Україною керують «соросята»

Згідно з цим наративом, «злі та жадібні соросята» роблять усе на догоду своєму господареві, народженому в Будапешті американському фінансисту та філантропу Джорджу Соросу, якого зображають «всемогутнім лідером глобалістів». «Соросята» – це ярлик, що може бути застосований для приниження будь-якого політика чи лідера громадянського суспільства, який якийсь пов'язаний із західними донорами або підтримує економічні реформи.

Зображення: facebook Михайла Чаплиги

3

Сорос та МВФ хочуть розграбувати українські землі

«Жадібний Захід», а саме, Сорос та МВФ, хочуть задешево скупити українські сільськогосподарські землі, фактично крадучи їх у простих українців. Це позірне захоплення земель призведе до занепаду сільського господарства України, що поставить під загрозу виживання багатьох українців.

4 США створили в Україні мережу біолабораторій для проведення експериментів на людях

Згідно з цим наративом, влада США створила «біологічні лабораторії» в Україні та інших країнах Східної Європи для проведення експериментів на людях. Цей наратив набув популярності в контексті розробки вакцин проти COVID-19, мовляв, США хочуть тестувати вакцини проти COVID-19 на українцях.

Зображення: YouTube AfterShock

Деякі конспірологічні наративи та дезінформація з'являються і зникають залежно від політичного контексту. Наприклад, під час виборів у США різко зросла кількість історій навколо цієї теми. Втім, стійким лишається метанаратив про Україну як постійно атаковану злісними західними силами, він спрямований на підрич українських реформ та міжнародних партнерств. Оскільки обертів набирає інформаційна війна навколо ковідних вакцин, ми очікуємо, що вони будуть постійно в центрі уваги.

ОПИТУВАННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ

На основі моніторингу Інтерньюз-Україна Центр безпекових досліджень (CSS) при Вищій технічній школі Цюріха провів кількісні дослідження, що вивчають привабливість антизахідних конспірологічних наративів серед різних демографічних груп в Україні²⁸. Опитування вивчало ці наративи напередодні місцевих виборів у жовтні 2020 року.

Проведене CSS національно репрезентативне опитування показало високий рівень скепсису щодо західних держав та міжнародних інституцій. Наприклад, 39% українців вважають, що «євроінтеграція не принесла Україні жодної користі». Хоча найвищі рівні згоди з цим твердженням були виявлені на сході (44%) та півдні України (52%), високими були й показники на заході (27%) та в центрі (33%).

Стосовно конкретних наративів, на яких ми зосередилися, 40% українців вважають, що «Україна перебуває під зовнішнім управлінням західних кураторів, кредиторів та «соросят»»; близько 39% вважають, що «Сорос та МВФ прагнуть експлуатувати українські землі»; і 25% вважають, що «США розмістили в Україні мережу біолабораторій».

Матеріали дослідження CSS також виявили важливу кореляцію між сприйнятливістю до цих наративів та демографічними факторами, звичками споживання медіа та політичними уподобаннями.

- **Прихильники проросійських партій більш схильні вірити антизахідній конспірології**

Ті, хто планували голосувати за проросійські політичні партії на місцевих виборах у жовтні 2020 року, частіше вірили антизахідній дезінформації та конспірологічним наративам. Ймовірно, найбільше їм вірили прихильники другої за величиною партії в Україні «Опозиційна платформа – За життя» та невеликої, але відомої «Партії Шарія», заснованої пов'язаним з Кремлем ютубером Анатолієм Шарієм. Понад 50% виборців «Опозиційної плат

28. Додатковий аналіз CSS даних дослідження: Машмейєр Л., Абрахамс А., Померанцев, П., Ярмоленко В. «Україна та межі цифрових операцій зловмисного впливу» (2021, робочий документ).

форми» вірили наративам про «західних кураторів» та «соросят», а 35,7% – наративам про американські біолабораторії.

З іншого боку, лише 6% виборців явно проєвропейської партії «Голос» вважали, що США розгорнули в Україні мережу біолабораторій, тоді як 16% виборців «Батьківщини» (для якої членство в ЄС є стратегічною метою) вважають, що Сорос та МВФ прагнуть експлуатувати українські землі.

Відсоток респондентів, що довіряли наративам, залежно від політичних уподобань:

	<i>«Україна перебуває під зовнішнім управлінням західних кураторів і соросят»</i>	<i>«Сорос та МВФ прагнуть експлуатувати українські землі»</i>	<i>«США розгорнули в Україні мережу біолабораторій»</i>
Партія, за яку голосуватимуть (показують партії з рейтингом 1,5% або більше)	Висловили згоду («однозначно погоджуюсь» та «радше погоджуюсь» разом)		
Слуга народу	6.7	14.2	6.0
Європейська солідарність	3.3	4.2	1.7
Опозиційна платформа – За життя	59.2	53.1	35.7
Батьківщина	9.1	15.9	13.6
За майбутнє	24.0	24.0	16.0
Радикальна партія Олега Ляшка	20.7	27.6	17.2
Наш край	30.4	26.1	26.1
УДАР Віталія Кличка	9.5	4.8	0.0
Свобода	10.0	20.0	10.0
Партія Шарія	68.0	56.0	32.0
Голос	0	0	5.6

- **Українці на півдні та сході України більш схильні вірити антизахідним наративам, дезінформації та теоріям змови**

Близько 49% українців на півдні, 51% на сході та 61% на Донбасі або «схильні погоджуватися», або «однозначно погоджуються», що Україна опинилася в ярмі західних «кураторів», порівняно з 31% у на заході та 29% у центрі. Українці на заході найменш сприйнятливі до наративу про розміщення США біолабораторій – цьому наративу вірять 18%, порівняно з 30% на сході, 32% на Донбасі, 27% на півдні та 25% у центрі.

Відсоток респондентів, які стикалися й повірили наративам, за регіонами:

Регіон	«Україна перебуває під зовнішнім управлінням західних кураторів і соросят»	«Сорос та МВФ прагнуть експлуатувати українські землі»	«США розгорнули в Україні мережу біолабораторій»
Регіон	Висловили згоду («однозначно погоджуюсь» та «радше погоджуюсь» разом)		
Захід	31	30	18
Центр	29	30	25
Південь	49	50	27
Схід	51	48	30
Донбас	61	57	32
Непідконтрольні території	59	54	25
Вся Україна (включно з непідконтрольними територіями)	40	39	25

- **Немає чіткого зв'язку між рівнем освіти та вірою конспірологічній дезінформації**

Респонденти зі ступенем кандидата наук і магістра частіше вірять цим дезінформаційним наративам, ніж ті, хто має лише неповну середню освіту. Групу, найбільш схильну вірити в зовнішнє управління, склали люди, які здобули професійну освіту після середньої школи, тоді як група, яка найчастіше вірила наративам про біолабораторії США чи МВФ та Сороса, які прагнуть експлуатувати українські землі, – це ті, хто не здобули середньої шкільної освіти. Проте в цілому немає суттєвої кореляції між рівнем освіти та вірою цим наративам.

	<i>«Україна перебуває під зовнішнім управлінням західних кураторів і соросят»</i>	<i>«Сорос та МВФ прагнуть експлуатувати українські землі»</i>	<i>«США розгорнули в Україні мережу біолабораторій»</i>
Рівень освіти	Висловили згоду («однозначно погоджуюсь» та «радше погоджуюсь» разом)		
Незакінчена середня школа	33	56	44
Неповна середня	15	20	20
Повна середня	43	43	30
Професійна	56	34	24
Бакалавр або його еквівалент	26	34	15
Спеціаліст	43	36	26
Ступінь (магістр, кандидат або еквівалент)	35	35	36

- **Важливіший за рівень освіти рівень зайнятості**

Безробітні та пенсіонери становлять найбільш вразливі до наративів групи.

	<i>«Україна перебуває під зовнішнім управлінням західних кураторів і соросят»</i>	<i>«Сорос та МВФ прагнуть експлуатувати українські землі»</i>	<i>«США розгорнули в Україні мережу біолабораторій»</i>
	Висловили згоду («однозначно погоджуюсь» та «радіше погоджуюсь» разом)		
Повна зайнятість	35	39	20
Часткова зайнятість	32	38	18
Самозайнятість, підприємництво	35	29	21
Безробітні у пошуку роботи	39	42	28
Безробітні, не шукають роботу	41	36	26
Безробітні, не в змозі працювати через хвороби чи недієздатність	57	55	50
Пенсіонер/ка	50	49	30
Студент/ка	29	29	18
Домогосподар/ка	29	29	13

- **Молодші респонденти менш сприйнятливі до цих наративів**

Вразливість до антизахідної дезінформації зростає з віком, однак цей фактор не такий визначальний для передбачення сприйнятливості до цих наративів, як політичні погляди або зайнятість.

«Україна перебуває під зовнішнім управлінням західних кураторів і соросят»

«Сорос та МВФ прагнуть експлуатувати українські землі»

«США розгорнули в Україні мережу біолабораторій»

Вік	Висловили згоду («однозначно погоджуюсь» та «радше погоджуюсь» разом)		
18-29	27	32	16
30-44	37	35	23
45-59	43	41	26
60+	49	46	31

- **Глядачі каналів Медведчука (News One, ZIK, 112) майже вдвічі частіше вірять антизахідним дезінформаційним наративам**

«Україна перебуває під зовнішнім управлінням західних кураторів і соросят»

Позиція	Дивляться хоча б один канал Медведчука	Не дивляться жодного
Абсолютно не погоджуюся, це вигадки	18.7	37.3
Звучить сумнівно, але щось у цьому може бути	28.2	31.1
Радше погоджуюся	26.0	14.9
Однозначно погоджуюся	27.0	16.7
Всього	100.0	100.0

«Сорос та МВФ прагнуть експлуатувати українські землі»

Позиція	Дивляться хоча б один канал Медведчука	Не дивляться жодного
Абсолютно не погоджуюся, це вигадки	21.7	39.0
Звучить сумнівно, але щось у цьому може бути	28.5	29.1
Радше погоджуюся	22.9	16.2
Однозначно погоджуюся	27.0	15.7
Всього	100.0	100.0

«США розгорнули в Україні мережу біолабораторій»

Позиція	Дивляться хоча б один канал Медведчука	Не дивляться жодного
Абсолютно не погоджуюся, це вигадки	36.3	52.2
Звучить сумнівно, але щось у цьому може бути	30.7	28.5
Радше погоджуюся	18.2	10.3
Однозначно погоджуюся	14.8	9.0
Всього	100.0	100.0

4 АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНИХ МЕДІА

Монітори соціальних медіа з Кардіфського університету аналізували антизахідні дезінформаційні наративи на чотирьох платформах соціальних медіа протягом періоду з 1 серпня по 1 грудня 2020 року. Моніторинг досліджував дані кількісно та якісно:

- **25 публічних Facebook-сторінок новинних каналів, політичних партій та ключових політичних акторів Інтерньюз визначили як джерела дезінформації.**
- **31 публічних Telegram-каналів, ідентифікованих Інтерньюз.**
- **Випадкова вибірка Twitter-акаунтів із геолокацією в Україні.**

Дані було зібрано за допомогою поєднання ручного збору та автоматичних функцій пошуку Crimson Hexagon та CrowdTangle. Дані було проаналізовано та організовано за трендами й топовими постами.

Цей аналіз показує, що:

1 Користувачі різних політичних орієнтацій надають перевагу різним платформам соціальних медіа

В Україні контент у Twitter більш прозахідний, тоді як контент у Facebook та Telegram має більш антизахідну тенденцію.

«Західний контроль» був найбільш поширеним наративом як у Facebook, так і в Twitter, за ним слідували наративи про «МВФ» та «соросят».

2 Telegram має найбільший потенціал як платформа для поширення інформації

Часто рівень розповсюдження публікації в Telegram вищий, ніж того самого посту в Facebook. Наприклад, пост Klymenko Time про «соросят», які нібито використовують гроші українських платників податків на «безглузді» проекти, такі як «деокупація Криму від Російської Федерації», отримала лише 41 реакцію у Facebook, а в Telegram цей самий пост мав 12900 переглядів²⁹.

29. Див. пост у Facebook з 41 взаємодією (<https://bit.ly/3fb0CRI>) vs пост у Telegram з 12900 переглядами (<https://bit.ly/3tUKIV5>).

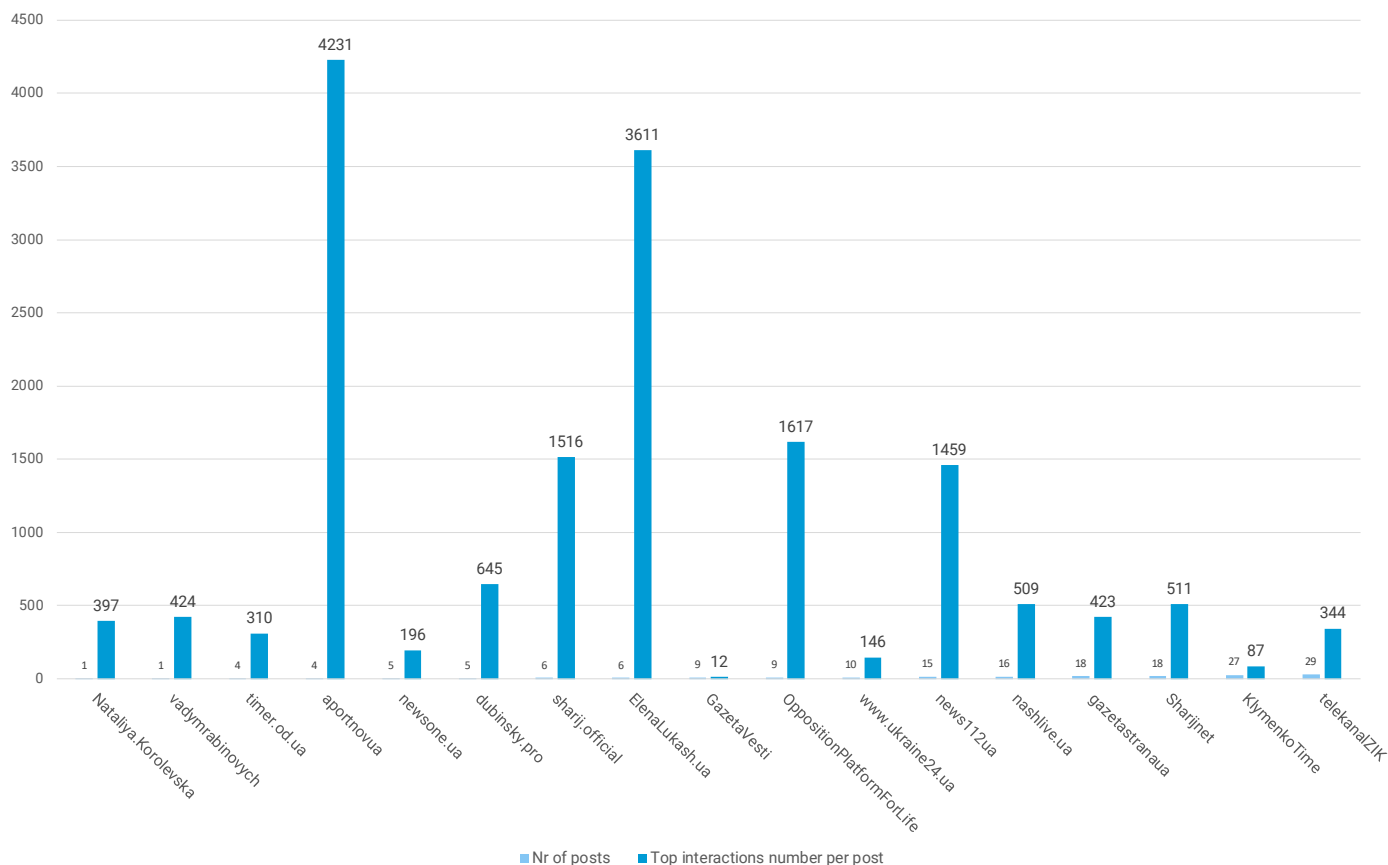

Інший яскравий приклад: політик Андрій Портнов опублікував пост на підтримку президента Трампа, відсилаючи до «оточення Порошенка та неурядових організацій, активістів, паразитів та інших злодіїв, що розповзлися Україною, спонсоровані опонентами Трампа». Ця публікація мала дуже добрі позиції у Facebook (4100 реакцій та 268 поширень), але набрала ще більшої популярності в Telegram (66300 переглядів та 6100 вподобань)³⁰.

3 Медійні особи в соцмережах мають більшу популярність, ніж медійні платформи

Наш моніторинг соціальних мереж виявив, що індивідуальні публікації лідерів думок, які висловлюють антизахідні наративи, набирають більшої популярності, ніж аналогічні пости медіа-платформ. Ця тенденція чітко простежується на графіку нижче, який порівнює популярність постів із 17 різних джерел, що стверджують, ніби західні інституції, як-от МВФ, здійснюють фінансовий контроль над Україною. Пости, які набрали найвищої популярності, були в політиків Юрія Бойка, Андрія Портнова та Олени Лукаш.

30. Див. пост Портнова у Facebook (<https://bit.ly/3rrlMNT>) та в Telegram (<https://bit.ly/3deuB8S>).

5

ЯКІСНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ: ПРОНИКНЕННЯ АНТИ- ЗАХІДНИХ ДЕЗІНФОРМА- ЦІЙНИХ НАРАТИВІВ

Щоб краще зрозуміти розповсюдження антизахідних наративів в українському суспільстві, ми розділили аудиторію на сегменти. Сегменти, на яких ми зосередилися, були визначені попереднім проектом «Арена» «Від “воєн пам’яті” до спільного майбутнього»³¹, який провів кластерний аналіз методом k-середніх³² на основі соціальних та політичних цінностей респондентів, почуття ностальгії та прагнень щодо майбутнього України.

- **Сегмент 1:** молодше краще освічене населення, переважно із заходу України та Києва. В основному дотримуються про-західних і ліберальних поглядів.
- **Сегмент 2:** молодше краще освічене населення, переважно з великих міст півдня та сходу України, зокрема Одеси і Харкова. В основному дотримуються проєвропейських і ліберальних поглядів, але часто їм притаманний високий рівень цинізму та слабе відчуття гордості бути українцем/українокою.
- **Сегмент 3:** старше населення з нижчими рівнями освіти, переважно проживає у селах і малих містечках на заході й у центрі України. Мають консервативні/авторитарні цінності, зазвичай дуже патріотичні й насторожені щодо Кремля.
- **Сегмент 4:** старше населення з нижчими рівнями освіти, переважно проживає у селах і малих містечках на півдні та сході України, зокрема в Одесі та Харкові. Більш схильні до прорадянських та проросійських поглядів, мають консервативні/авторитарні цінності.

31. Див. «Від “воєн пам’яті” до спільного майбутнього: подолання поляризації в Україні», Програма «Арена», Інститут глобальних відносин, Лондонська школа економіки (липень 2020). Посилання: <https://bit.ly/3bixMvS>

32. Кластеризація методом k-середніх – статистичний метод поділу масиву спостережень на кластери на основі подібності.

Загалом Харківський інститут соціальних досліджень провів вісім фокус-груп (разом 54 учасники). Ми набрали п'ять фокус-груп з учасниками лише з одного сегменту і три змішані фокус-групи з учасниками з двох різних сегментів.

Довідники для дискусій склала група міжнародних та українських експертів. Метою фокус-груп було зрозуміти, які форми дезінформації, антизахідних наративів та теорій змови досягають найбільшої популярності в українському суспільстві. Ми також хотіли дізнатися, як сприйнятливість до цих наративів корелює з ширшими поглядами людей на українську політику, суспільство та міжнародні відносини.

ГОЛОВНІ ВИСНОВКИ:

1

Антизахідні наративи використовують широко розповсюджену недовіру та мислення антагоністичної гри, що дозволяє їм набувати популярності навіть серед тих, хто в іншій ситуації схильється до західної орієнтації України.

Як і очікувалося, більшість Сегменту 4 (найбільш проросійський сегмент) були прихильниками антизахідних наративів³³. Однак більш несподіваним був рівень прихильності до цих наративів серед учасників Сегменту 2 та Сегменту 3 (обидві групи під час нашого попереднього дослідження в цілому висловлюються на користь тісніших зв'язків із Заходом). Попри те, що Росія розглядається як найбільша загроза для України, а європейська інтеграція – як правильний напрямок розвитку країни, учасникам 2-го та 3-го Сегментів були притаманні цинічні погляди щодо намірів Заходу допомогти Україні. Хоча частково це мислення ґрунтується на здоровому скепсисі, часто воно переростає у конспірологічне ставлення. Загалом прийняття антизахідних наративів відображає глибоко вкорінений світогляд, коли світ уявляється як антагоністична гра, в категоріях «людина людині – вовк». Цей тип світогляду залишає мало простору вірі, що допомога може пропонуватися як складова відносин взаємного посилення.

33. Наприклад, «Україна перебуває під впливом Сполучених Штатів, адже всі так звані експерти були прислані звідти, з Вашингтона» (респондент Сегменту 4).

У ставленні до західної допомоги Україні переважала думка, що «нічого не дається просто так». Навіть погоджуючись, що підтримка Заходу необхідна, учасники Сегменту 2 (місто, схід України) та Сегменту 3 (село, захід України) часто були стурбовані тим, що Україні зрештою «доведеться заплатити високу ціну» за цю підтримку. Наприклад, люди часто називали західну допомогу «сиром» у мишоловці або порівнювали західні позики з хитрощами кредитної акули. Основне слово, яке учасники вживали стосовно цілей Заходу в Україні, було «вигідно». Інші казали, що почуваються покинутими і що Україна насправді не отримує жодної серйозної допомоги.

Серед Сегменту 2 (міське, освічене, цинічне населення на сході України) було особливо сильне самовідчуття «оточених ворогами». Тут мотиви будь-якої міжнародної установи, що якимось взаємодіє з Україною, вважалися зловмисними та егоїстичними.

Ця загальна недовіра підсилює переконання учасників, що в Україні й проти України діють «таємні організації». За словами учасників, коло причетних широке: від прокремлівських організацій, що діють в інтересах Росії, та агентів МВФ, які просувають економічні інтереси Фонду в Україні, до закритої міжнародної кліки, яка визначає глобальну повістку.

Страх втрати суверенітету через міжнародну допомогу також формує ставлення респондентів до Заходу та його програм розвитку. Учасники Сегменту 2, зокрема, озвучили сильні переживання стосовно історичних травм і територіальних претензій до України (не тільки з боку Росії, але й Польщі, Угорщини та Румунії).

Респонденти Сегменту 3 боялися «бути поглинутими кредиторами». Цей страх зазвичай пов'язаний із занепокоєнням щодо втрати землі та природних ресурсів України, а також з переживанням, що «наші діти покинуть країну» (частково завдяки відкриттю кордонів з Європою). Водночас вони також побоювались «натовпу мігрантів», іноді доходило навіть до ксенофобної тривоги щодо «розмивання нашої етнічності». Всі ці перестороги вже існують у різній мірі, але антизахідні наративи їх лише підкріплюють.

Утім, варто повторити, що для більшості людей поза Сегментом 4, найбільш проросійським сегментом сільського півдня та сходу країни, Росія репрезентує головну загрозу Україні, тоді як більша інтеграція з Європою сприймається схвально.

1

МВФ – західна інституція, якій найбільше не довіряють

Більшість учасників фокус-груп мали надзвичайно обмежені знання про те, як працює Міжнародний валютний фонд. Дезінформаційні нарративи – скажімо, про те, що Україні доведеться повернути МВФ «втричі» більше від початково отриманого, – також були озвучені деякими учасниками. Більшість учасників розглядають МВФ як загрозу для країни, а не як партнера, і вважають за краще не отримувати допомогу від Фонду. Як ми зазначали раніше, рішуча критика політики МВФ та інших міжнародних інституцій, безумовно, схвальна, проте в деяких випадках вона містить недостовірну інформацію.

Половина учасників підозрювала МВФ у змові з метою привласнення ресурсів та знищення економіки.

Втім, деякі учасники зауважували, що в медійному висвітленні тем навколо МВФ є «чимало спекуляцій та дезінформації», і часто пов'язували це з російськими джерелами. Відсутність чітких меседжів про те, як працюють міжнародні організації на кшталт МВФ, а також відсутність інформації, яка простою мовою пояснює реформи, може створити вакуум, який легко заповнюється теоріями змови та дезінформацією.

2

Розчарування в реформах може призвести до недовіри Заходу

Для багатьох зусилля у проведенні реформ в Україні асоціюються насамперед з підтримкою США, ЄС та МВФ, а також з умовами цієї підтримки. Коли швидкість змін невітшно низька, а очікування від реформ не виправдалися, у цих очевидних невдачах люди часто звинувачують Захід. Зокрема, це помітно в Сегменті 4, де респонденти називали українських політиків, які просувають проведення реформ, «агентами впливу», а самі реформи – «геноцидом». Але ця тенденція звинувачувати західних партнерів у нібито провалі зусиль у проведенні реформ проявилася також у Сегментах 2 та 3. На погляд деяких учасників, провал процесу реформ був якимось чином організований заздалегідь і спроектований «ззовні».

Реформа охорони здоров'я, земельна реформа, реформа правоохоронної системи, антикорупційні заходи, тарифи та зміни в банківській системі – це саме ті структурні зміни, що включені в програми МВФ, і в їх утілення справді вкладено значні ресурси. Однак переважна більшість учасників не бачить особливого прогресу в цих сферах, з чого виникає відчуття, що західна допомога створила лише величезні борги, які «доведеться виплачувати нашим дітям та онукам».

3

Слабке відчуття суб'єктності посилює вразливість до конспірологічного мислення

У всіх сегментах, крім першого, існує скепсис щодо здатності України самостійно впоратися з викликами війни, економічної кризи та процесу реформ. Як показало Світове дослідження цінностей, більшість українців ставлять на перше місце цінності «виживання» (економічна та особиста безпека), а не «самовираження» (бажання брати участь у прийнятті рішень в економічному та політичному житті)³⁴. Відсутність безпеки та слабке відчуття суб'єктності зумовлюють тенденцію передавати відповідальність зовнішнім дієвцям: іншим особам, владі, зовнішнім силам тощо. Багато учасників наших фокус-груп продемонстрували відірваність від політичних процесів у країні, вважаючи, що лише політики можуть втілювати зміни. Такі установки формують сприятливий ґрунт для численних теорій змови, які перекладають провину на зовнішніх дієвців, зокрема на Захід.

Таке слабке відчуття суб'єктності особливо поширене в Сегменті 4, члени якого почуваються політично маргіналізованими та позбавленими права голосу. Ідея президента Зеленського про референдуми мала певний резонанс, але зараз вони відчують розчарування: «Як ми можемо впливати, якщо референдуми не проводяться?» – запитав один із учасників Сегменту 4. Також можна спостерігати дивне поєднання патерналістських та індивідуалістичних установок, причому багато учасників Сегменту 4 воліють впливати на політичний шлях країни та водночас чекають, що хтось інший надасть необхідні інструменти.

Учасники Сегменту 4 також висловили думку, що нічого не відбувається органічно, бо все організовано. Такий світогляд видається спорідненим із конспірологічним мисленням. Один учасник Сегменту 4 вважав, що «всі проблеми [обговорювані в публічному просторі] вигадані». Ще цей підхід містить певний патерналізм: ідея, що «хтось вигадує ці проблеми», доповнює і підсилює слабке відчуття суб'єктності.

Аналогічно наші фокус-групи виявили, що представники Сегменту 1, які мають сильне почуття особистої суб'єктності, були набагато менш сприйнятливими до теорій змови про Україну, контролювану Заходом³⁵.

34. Див:

- World Values Survey, Wave 7 (2017-2020). Посилання: <https://bit.ly/2QsXrKP>
- World Values Survey Inglehart-Welzel World Cultural Map 2005-2020 (showing scale of survival vs self-expression values)

35. Світове дослідження цінностей 2020 в Україні: <https://bit.ly/33CxPyj>

4

Контроль чи вплив?

Люди, які чинять опір конспірологічним судженням і мають сильніше відчуття суб'єктності, можуть краще розрізняти «вплив» та «контроль», і вони часто позитивно описують вплив Заходу на процес реформ в Україні:

Американці – наші стратегічні партнери у конфлікті з Росією, і нам потрібно узгоджувати з ними багато питань.

Учасник Сегменту 1

На мою думку, кожен, хто допомагає Україні, робить це за певних умов, які ми маємо виконати. Так робляться справи. Хто б давав гроші просто так? Все робиться за відповідних умов

Учасник Сегменту 3

Люди у всіх наших сегментах зазвичай звинувачували українських політиків у тому, що вони провалили реформи. Західних дієвців вони, як правило, не вважають обов'язково зловмисними, радше сприймають їх за наївних людей, котрі дають державні гроші, які потім розкрадаються. В такому уявленні західні дієвці винні насамперед у власній неспроможності зрозуміти українську «реальність».

5

Люди фільтрують та звіряють різні джерела за- собів масової інформації, включаючи ті, які вважа- ють ненадійними.

Учасники детально описали процеси свого фільтрування та порівняння, які зазвичай передбачали систематичний рух між різними джерелами новин, щоб «зорієнтуватися». Медіа-дієта кожного Сегменту містить щонайменше кілька джерел інформації, якими володіють або проросійські політики, або олігархи зі своїми антизахідними інтересами. Через загальний брак довіри до будь-яких засобів масової інформації багато учасників усіх наших сегментів доклали значних зусиль для перевірки змісту, зумисне споживаючи ідеологічно поляризовані джерела, щоб виявити невідповідності.

Треба порівнювати, шукати інформацію, яка співпадає – тоді це, мабуть, принаймні частково відповідає дійсності. Це не так, як було раніше – раніше, якщо газета друкувала щось, то це було правдою.

Респондент Сегменту 3

Я чув якусь інформацію, наприклад, на 5 каналі, потім дивився ZIK, потім ICTV, потім Інтер. І тоді я складаю всю цю інформацію, і є частини, які не збігаються. Ці частини – брехня.

Респондент Сегменту 3

Така крос-перевірка – цікава комбінація критичного мислення та вразливості до згубного інформаційного впливу. Люди дедалі частіше отримують інформацію з різних джерел і самі формують судження, однак при цьому лишається простір для пропаганди, теорій змови та дезінформації.

Наші фокус-групи також показали, що люди все частіше отримують свої новини від блогерів та з публікацій лідерів думок у соціальних мережах. Респонденти вказали на той факт, що вони часто чують антизахідні наративи від українських політиків у парламенті, від правлячої партії президента Зеленського «Слуга

народу» від опозиції та від харизматичних блогерів, які публікують у соціальних мережах прості та цікаві коментарі головних подій. Оскільки інтернет – це друге за важливістю джерело інформації серед українського населення³⁶, антизахідні нарративи можуть легко мігрувати від блогерських YouTube-каналів та сторінок лідерів думок у Facebook до розмов наших учасників за обіднім столом.

Серед Сегментів 1, 2 і 3 багато учасників визнали, що антизахідні нарративи, принаймні частково, просуваються проросійською пропагандою.

Таке чітке бачення, як рука Кремля просуває антизахідні нарративи, часто пов'язане з переживаннями щодо безпеки та щодо російської агресії. Деякі учасники розглядають допомогу США, ЄС та НАТО як єдиний спосіб захистити Україну від майбутньої ескалації російських військових дій проти України – навіть якщо вони не можуть повністю довіряти Заходу, вони вбачають у Росії головного ворога.

36. Дослідження споживання медіа USAID-Internews 2020 (серпень 2020), с. 7. Посилання: <https://bit.ly/3rS9tKR>

Раніше, до 2014 року, я завжди хотів, щоб усі слов'яни – Білорусь, Росія та Україна – були разом, слов'янські народи. Якби не почалася війна, я б дотримувався цієї думки. Ось чому зараз, через війну, нам, мабуть, краще пристати на бік ЄС. Це сильні країни, попри те, що вони теж не проти відхотити шматочок України.

Респондент Сегменту 2

Сильна рука? Звісно, потрібна. Військова – зі США; економічна – з Європи.

Респондент Сегменту 3

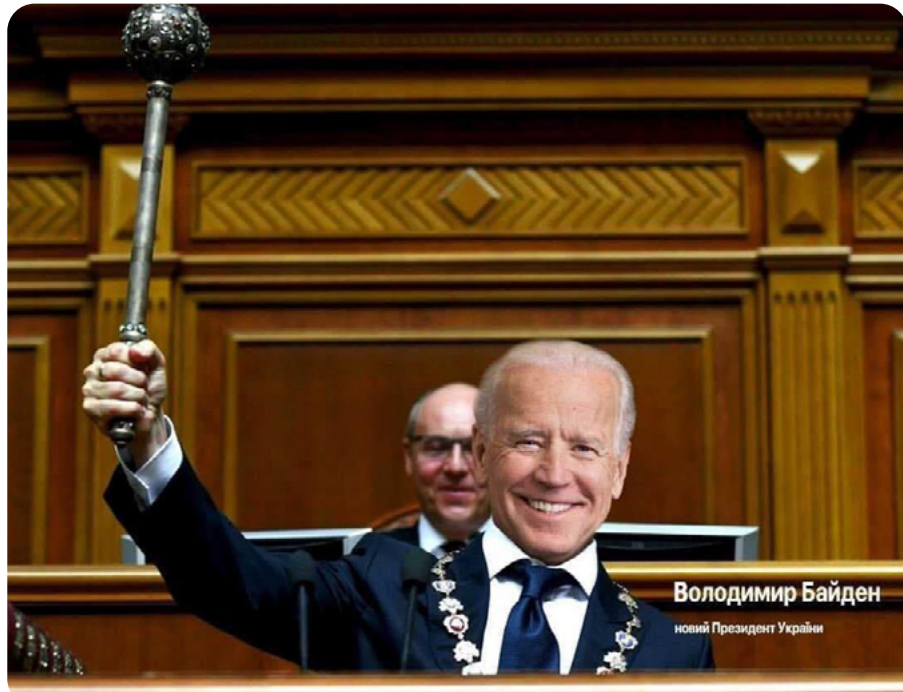
Проникнення конкретних наративів

Крім загальних питань про ставлення до Заходу та до процесу реформ, ми запитували учасників фокус-груп конкретно про найбільш домінуючі наративи, виявлені під час нашого моніторингу ЗМІ та соціальних мереж.

1

«Україна перебуває під зовнішнім управлінням»

Більшість учасників усіх фокус-груп стикалися з цим твердженням раніше і були схильні з ним погодитися. Утім, мало місце багато різних інтерпретацій і сумнівів щодо значення «зовнішнього управління», зокрема щодо того, ким можуть бути ці зовнішні сили та чи є це гадане зовнішнє управління обов'язково чимось поганим.

Зображення: «Партія Шарія»

Учасники Сегменту 4 очікувано розглядають західну допомогу як щось однозначно шкідливе для України. Вони переконані, що «Україна перебуває під зовнішнім управлінням США», «основною метою яких є послаблення Росії на міжнародній арені».

США потрібна Україна як геополітичний полігон у політиці, аби налаштувати нас та всіх інших проти Росії. Про це всім відомо, і це ні для кого не секрет, і кожен інформаційний канал про це знає.

Респондент Сегменту 4

З іншого боку медалі – учасники Сегменту 1, більшість яких позитивно ставляться до допомоги Заходу. Якщо вони вірять у твердження про «зовнішнє управління», то розглядають його як щось хороше.

Учасники Сегменту 2 та Сегменту 3 продемонстрували більш змішаний набір поглядів на «зовнішнє управління». Сегмент 3 зазвичай поділяв думку про те, що Україну контролюють західні дієвці, але деякі члени цієї групи також мали відчуття, що Росія та проросійські політики впливають на внутрішні справи України.

Деякі учасники вважали, що навіть якщо західні дієвці мають певний вплив, саме українська влада зрештою приймає рішення, оцінюючи ризики та погоджуючись на певні умови.

2

«Україною керують “соросята”»

За словами антизахідних акторів, «злі та жадібні соросята» роблять усе, щоб догодити своєму господареві, угорсько-американському фінансисту та філантропу Джорджу Соросу, якого зображають «всемогутнім лідером глобалістів».

Проте наші фокус-групи показали, що цей наратив має обмежену популярність. Багато учасників не чули про «соросят», а деякі респонденти думали, що «соросята» – це проросійський політик Медведчук – цікавий приклад того, як агент і жертва конкретної пропаганди зрештою асоціативно змішуються в суспільній свідомості. Деякі учасники також визнали, що наратив про «соросят» керується проросійськими інтересами.

Єдиний сегмент, де наратив про «соросят» набрав потужних темпів, – це Сегмент 4, більшість з учасників якого і чули, і погоджуються з ідеєю, що Україною керують «соросята». Вони визначають «соросят» як людей, які навчались у США та повернулися в Україну, щоб допомогти вести політику на користь Джорджу Соросу. Сам Фонд Сороса розглядається як організація, яка дестабілізує інші країни, намагаючись їх знищити або поглинути. Респонденти Сегменту 4 вважають, що «соросята» здійснюють свій вплив, працюючи у Верховній Раді, а також виступаючи на упереджених телеканалах.

Вони [соросята] сидять у Верховній Раді, допомагають ухвалювати неприйнятні закони. Вони проводять інформаційну політику щодо нашої країни на своїх телеканалах. Вони вдають, що це вигідно людям, але потім виявляється зовсім навпаки – що це проти людей.

Учасник Сегменту 4

У Сегментів 2 та 3 було менше знання про «соросят», та разом з тим учасники були схильні до підозр щодо цієї групи, навіть якщо їм не було ясно, з кого вона складається.

Давайте просто назвемо їх масонами, і все стане зрозумілим. Бо коли це фраза сама по собі – люди дивляться на неї і не розуміють. Але коли ви говорите про масонську змову, всі розуміють, що мається на увазі. Соросята – вони створили Грінпіс, вони бачать чужі нафтові вишки, але не бачать, як їхні власні знищують океан. Це справді організація, яка сьогодні домінує в економіці. Відповідно, вони мають великий вплив, який поширюється на всіх наших політиків, на Порошенка, він член цієї великої банди.

Респондент із Сегменту 2

3 «Сорос і МВФ хочуть розграбувати Україну та її землі»

В цілому учасники фокус-груп не вірили, що Сорос та МВФ можуть забрати українську землю. З одного боку, багато хто вважав це просто неможливим. Однак з іншого, навіть якби це було можливо, українські олігархи ніколи б цього не дозволили.

Сороса та МВФ не можна вважати загрозою, проте існують більші підозри щодо «іноземних покупців», які мають плани на українській землі. Ці занепокоєння можуть підживлювати сприйняття активної земельної реформи, стосовно невиконаності якої деяких учасників мають побоювання.

Можливо, це не Сорос особисто чи МВФ, але загалом існує певний інтерес іноземних організацій до нашої землі. У нас тут чорнозем

Респондент Сегменту 1

4

«США розгорнули мережу біолабораторій в Україні»

Не всі учасники чули цей наратив. Ті, хто його знали, сказали, що почули його на проросійських телеканалах (112, NewsOne, ZIK). Деякі з тих, хто чули цей наратив, сприйняли його як проросійську пропаганду.

У двох Сегментах (2 і 4) це твердження поєднується з теоріями змови про походження пандемії коронавірусу. Панічні твердження стосувалися США та їхніх випробувань нових вакцин на українцях.

5

«Європейський Союз змусив Україну підписати невигідну Угоду про асоціацію»

Попри той факт, що більшість учасників не сумніваються в обраному Україною шляху інтеграції до ЄС, деякі вважають, що зобов'язання, передбачені членством в ЄС, можуть суперечити інтересам країни. Учасники часто повторюють хибне твердження, що Росія є найбільшим ринком для українського експорту.

Ми постійно чуємо, що втратили торгівлю з Росією. Ми багато втратили, не пам'ятаю скільки в цифрах, але втратили шалені гроші. Те, що ми отримали з Європейським Союзом, навіть близько не зрівняти з тим, що ми втратили.

Респондент із Сегменту 2

Учасники сказали, що чули ці слова на каналах 1+1, ZIK та 112, а також у заявах проросійських політиків.

Деякі учасники вважають, що ця інформація – швидше за все, маніпуляція проросійських сил, тоді як інші вірять і підтримують це твердження.

6

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

Фокус-групи показали, що респондентам знайомі найбільш поширені ідеї, що їх пропагують антизахідні (дез)інформаційні кампанії. Ці наративи знаходять відгук в українському суспільстві, зокрема в тих сегментах, що мають слабке відчуття суб'єктності на особистому, громадському та національному рівнях.

Ступінь інтерналізації антизахідних наративів варіюється залежно від характеристик різних сегментів суспільства. Але базовий наратив – тобто те, що Україна підпорядковується «зовнішньому управлінню» – відчутно резонує, особливо в Сегменті 4 та частково в Сегментах 2 і 3.

Деякі наративи базуються на здоровому скепсисі щодо міжнародних інституцій. Однак більш глибокі антизахідні наративи також лягають на добрий ґрунт у позиціях, що, як показали багато досліджень, є загальноприйнятими в Україні: слабке відчуття національної суб'єктності, орієнтація на цінності виживання та огульна недовіра іншим.

Ефективність антизахідної інформаційної кампанії не призвела до тотального скепсису щодо інтеграції України до ЄС. Багато людей досі розглядають Європу як зразок та орієнтир, не кажучи вже про набагато меншу загрозу, ніж Росія. Втім, сучасні тенденції свідчать про те, що євроскептицизм в українському суспільстві може посилитися, призводячи до більш загального сумніву стосовно проєвропейського напрямку розвитку. Можемо очікувати, що ця напруга зростатиме завдяки інформаційним війнам навколо вакцинації від COVID-19. Проросійська пропаганда, скоріш за все, буде стверджувати, що Україну лишили напризволяще зокрема ЄС та Захід загалом. Вона також намагатиметься сіяти сумніви щодо західних вакцин та, прагнучи геополітичного виграшу, одночасно вихвалитиме російський Спутнік.

До антизахідної (дез)інформаційної кампанії залучені не лише Кремль та прокремлівські медіа, але й українські політики та бізнес-інтереси. Представлені ними наративи всепроникні й легко можуть обійти санкції проти російських чи інших ЗМІ. Щоб їх зупинити, знадобиться система комунікаційних та політичних контрзаходів з боку української влади, громадянського суспільства та ЗМІ. Для досягнення успіху цій комунікаційній стратегії потрібно врахувати основні цінності та світогляди, які експлуатуються теоріями змови та дезінформацією.

Цілі цієї стратегії:

1 Зв'язок прагнення особистого виживання українців з питаннями національної безпеки та перевагами міжнародних альянсів

Як свідчить Світове дослідження цінностей і підтверджують наші фокус-групи, багато українців мають менталітет «виживання». Цей тип мислення глибоко вкорінений, сформований десятиліттями болісної історії, від Голодомору та Чорнобиля до гіркого досвіду 1990-х, коли більшості людей довелося адаптуватися та імпровізувати, аби вижити, покладаючись лише на своїх найближчих друзів та сім'ю. Хоча важкий досвід, який породив цей менталітет «виживальників», зробив українців завзятими й винахідливими, він також породив мислення антагоністичної гри, яке може легко перерости в конспірологічне.

Комунікаційні, освітні та медійні стратегії мають вивчити як плюси, так і мінуси цього менталітету «виживання». Варто взяти за основу та розширити добре зрозумілу концепцію «самовиживання», тоді як нинішнє почуття невпевненості українців можна перетворити на індивідуальний та колективний актив, залучаючи українців до розмови про те, як національна згуртованість та міжнародна інтеграція здатні зміцнити безпеку та добробут.

2

Викорінення причин конспірологічного мислення

Це дослідження суголосне з іншими, проведеними в усьому світі дослідженнями в плані встановлення зв'язку між конспірологічним мисленням та слабким відчуттям суб'єктності.³⁷ Боротися з цим базовим відчуттям потрібно системно, адже фокус на конкретних конспірологічних наративах завжди буде недостатнім. Нам потрібно сприяти та фінансувати постійні дослідження того, як ЗМІ, влада та інші інституції можуть підвищити довіру та розвинути в суспільстві відчуття наснаження.

Втім, це відчуття індивідуальної суб'єктності також повинно поєднуватися з колективною та національною суб'єктністю. Навіть серед тих сегментів українського суспільства, які відчувають, що вони мають контроль над власним життям, це відчуття суб'єктності не обов'язково проєктується на їхні почуття до своєї країни, оскільки багато хто не вважає Україну повністю дієздатним чи незалежним гравцем.

3

Від конспірологічних страхів до заснованої на фактах дискусії

Багато проаналізованих нами конспірологічних наративів базувалися на цілком легітимному занепокоєнні щодо ролі міжнародних інституцій, таких як ЄС та МВФ. Замість того щоб одразу відкидати такі занепокоєння як «дезінформацію», необхідно розгорнути повноцінну та інформативну дискусію навколо цих питань. Конспірологічні наративи та дезінформацію треба відтіснити повноцінною, вільною та справедливою дискусією на громадських обговореннях, в освітніх проєктах та в засобах масової інформації.

37. Наприклад:

- Marchlewska, Marta et al. Addicted to answers: Need for cognitive closure and the endorsement of conspiracy beliefs. (May 2017) Посилання: <https://bit.ly/3cUjitB>
- Kossowska, M. and Bukowski, M. Motivated roots of conspiracies: The role of certainty and control motives in conspiracy thinking. In: Bilewicz M., Cichocka A. and Soral W., ed., The Psychology of Conspiracy Theories. East Sussex: Routledge (2015). cc. 145–161.

Конкретні рекомендації для різних секторів:

Медіа та громадські організації

Медіа та громадянське суспільство мають розвивати більш проникливе публічне розуміння та дискурс навколо відносин України з «Заходом». Доказові та критичні дебати, наприклад, про позики МВФ цілком прийнятні для здорової демократії. Багато учасників фокус-груп визнали, що не розуміють, чим займаються міжнародні інституції. Конспірологічне мислення – це лише одна з позицій у спектрі, який включає здоровий скепсис, і українські ЗМІ теж можуть допомогти змістити фокус у бік скепсису, подалі від конспірологічного світогляду.

На більш структурному рівні медіа повинні створювати редакційні формати, фреймінги та стратегії залучення, які збільшують довіру та наснажують аудиторію. Багато досліджень продемонстрували, що засоби масової інформації, як правило, зображують «злий світ», повний потайних змов, таким чином посилюючи в людей відчуття безпорадності³⁸. Для вирішення основних питань нашого дослідження, необхідно впровадити низку нових стратегій.

- **Збільшення участі аудиторії в редакційних стратегіях і трансформація медіа для служіння громаді**

В дусі новаторських підходів, як-от «Hearken»³⁹, громадяни можуть стати частиною процесу редакційного процесу та формування порядку денного. Цього можна досягти, запрошуючи читачів і глядачів до ньюзрумів на наради та дискусії; залучення аудиторії до виробництва контенту шляхом опитування; краудсорсинг доказів; залучення спеціальних продюсерів/команд для роботи з цільовими спільнотами; робота з користувачьким контентом; організація громадських обговорень. Така діяльність може допомогти вибудувати довіру, суб'єктність та співучасть, а також виховати команди тих, кого Інститут Reuters назвав «бійцями з дезінформацією»⁴⁰.

38. Див. документальний фільм професора Джорджа Гербнера «Синдром злого світу», Посилання: <https://bit.ly/3sH5QIQ>

39. Як приклад роботи «Hearken» див. «Introducing Engagement Efforts To Your Newsroom»: <https://bit.ly/3cWKgcw>

40. Skippage, Rebecca. The role of public service media in the fight against disinformation (December 2020) p. 6. Посилання: <https://bit.ly/314MS2t>

Більш соціально орієнтоване бачення медіа визначає їх як «діяльнісно орієнтований сервіс, базований на відносинах та співпраці, а не насамперед на контенті чи продукті. Соціальна журналістика може вибудувати довіру через відносини, занурення, взаємодію та послідовність, а також засадничу достовірність, практику, засновану на цінностях, та прагнення соціальної, а не приватної вигоди». Це особливо важливо в Україні, де багато людей почуваються полишеними державою, якій апіорі не довіряють. Однак інституції громадянського суспільства зберігають високий рівень довіри серед громадськості, з чого можна припустити, що поєднання роботи ЗМІ з діяльністю громадянського суспільства може виявитися корисним. По суті, медіа мають взяти на себе роль, більш подібну до ролі громадянського суспільства, чия мета – служити та захищати свої громади. Такі інновації особливо легко втілювати на рівні місцевих ЗМІ.

Втім, недостатньо просто зосередитися на місцевих новинах. Важливо демістифікувати глобальну політику, щоб основні питання не огорталися туманом конспірологічних спекуляцій. Медійний контент про національні проблеми в Україні – включаючи новітню історію – повинен намагатись пояснити справжні причини таких вирішальних подій, як економічні кризи, не дозволяючи описувати їх у конспірологічних фреймах.

- **Розвиток конструктивних або заснованих на практичних рішеннях новин**

Практикувати журналістику рішень, щоб показувати приклади суб'єктності та солідарності. Рішення місцевих та загальнонаціональних проблем можна виробити на основі досвіду сусідньої громади або з-за кордону. Варто зосереджуватися не лише на проблемах, але і на шляхах їх вирішення, наводячи подібні міжнародні приклади успіху.

- **Конкуренція на Telegram і YouTube**

Наш аналіз показує, що Telegram, Facebook і YouTube – це простори просування та жадібного споживання конспірологічних наративів. Якісні ЗМІ повинні навчитися конкурувати на цих платформах.

- **Новинні агрегатори «суспільного служіння»**

Як технологія може стати другом, а не ворогом у прагненні людей зрозуміти світ? Чи є спосіб розробити алгоритми для агрегаторів новин, які б заохочували доступ до збалансованого, фактоцентричного дискурсу, широкого кола джерел, здоровий скепсис та дискусію, одночасно борючись із конспірологічними наративами? Медіаграмотність повинна виходити за межі навчальних занять та інтегруватися в технології, щоб стати частиною способу вивчення інформаційного середовища у щоденній практиці.

Міжнародні партнери в Україні

- **Реформи мають дорівнювати безпеці**

Разом з українською владою міжнародна спільнота має пояснити, що реформи та міжнародна інтеграція можуть посилити безпеку людей та виживання. Надто часто реформи означають обіцянки майбутніх вигод і лише біль та нестабільність у короткостроковій перспективі.

- **Особистості замість брендів**

Існує потреба у високопрофільних «публічних адвокатах», які б могли систематично роз'яснювати українцям позицію західних партнерів. Як показало це дослідження, особистості мають більшу довіру та популярність, ніж бренди. Таку роботу свого часу виконували Пат Кокс та Олександр Квасневський під час підготовки до підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС у 2012–2013 роках. Відсутність публічних фігур, які виступають на підтримку міжнародних програм та інституцій, дозволяє дезінформації конструювати міф про «колективний Захід», в центрі якого – постать Джорджа Сороса.

- **Зміна метафор**

Міжнародні дієвці, співпрацюючи з Україною, мають вивчити метафори, крізь які їх сприймають місцеві жителі. Наприклад, МВФ розглядається крізь призму хижацького банку в Україні 1990-х. Тим часом ЄС іноді порівнюють з більш силовим і звичним міжнародним блоком: СРСР. Чи існують інші метафори, які були б зрозумілі українцям, одночасно забезпечуючи більш точне відображення сутності та ролі цих інституцій?

З метою розвитку сильнішого відчуття суб'єктності, також було б корисним розвивати комунікаційну стратегію, яка б підкреслювала роль України у міжнародних проектах та торгівлі, демонструючи, що Україна сама має що запропонувати, а не є пасивним отримувачем допомоги від міжнародного співтовариства.

Українська влада

- **Громадська онлайн-участь у прийнятті політичних рішень**

Українська влада повинна викоринити причини конспірологічного мислення, посилюючи в людей відчуття суб'єктності. Це можна зробити частково за рахунок більшої онлайн-участі громадян в урядуванні, що вже пообіцяли здійснити шляхом створення «держави в смартфоні». Непересічний український ІТ-сектор може допомогти це реалізувати, даючи громадянам можливість брати участь у всьому: від муніципального бюджету до колективного вирішення криз громадського здоров'я за допомогою краудсорсингу.

Україна має все необхідне, щоб стати світовим лідером цифрової участі громадян у демократичному процесі. Окрім успішної ІТ-галузі, Україна має громадянський сектор, який користується довірою і може бути посередником між владою та суспільством, забезпечуючи прозорість ініціатив цифрової участі. Також може допомогти щирий ентузіазм щодо децентралізації та більш ефективного місцевого самоврядування. Натхнення в цьому плані можна знайти в таких країнах, як Естонія і Тайвань, обидві держави стали лідерами громадської онлайн-участі. Невипадково ці країни вийшли на передові позиції у створенні цифрових суспільств, адже Росія та Китай роблять усе можливе, щоб скористатися соціальними розривами в обох цих країнах. Формування соціальної стійкості та згуртованості за допомогою таких ініціатив, як Pol.is, платформа цифрової демократії в Тайвані⁴¹, яка дозволяє громадськості визначати порядок денний та досягати консенсусу щодо нових законів, є ефективним засобом протистояння тривалим гібридним загрозам, як то дезінформація.

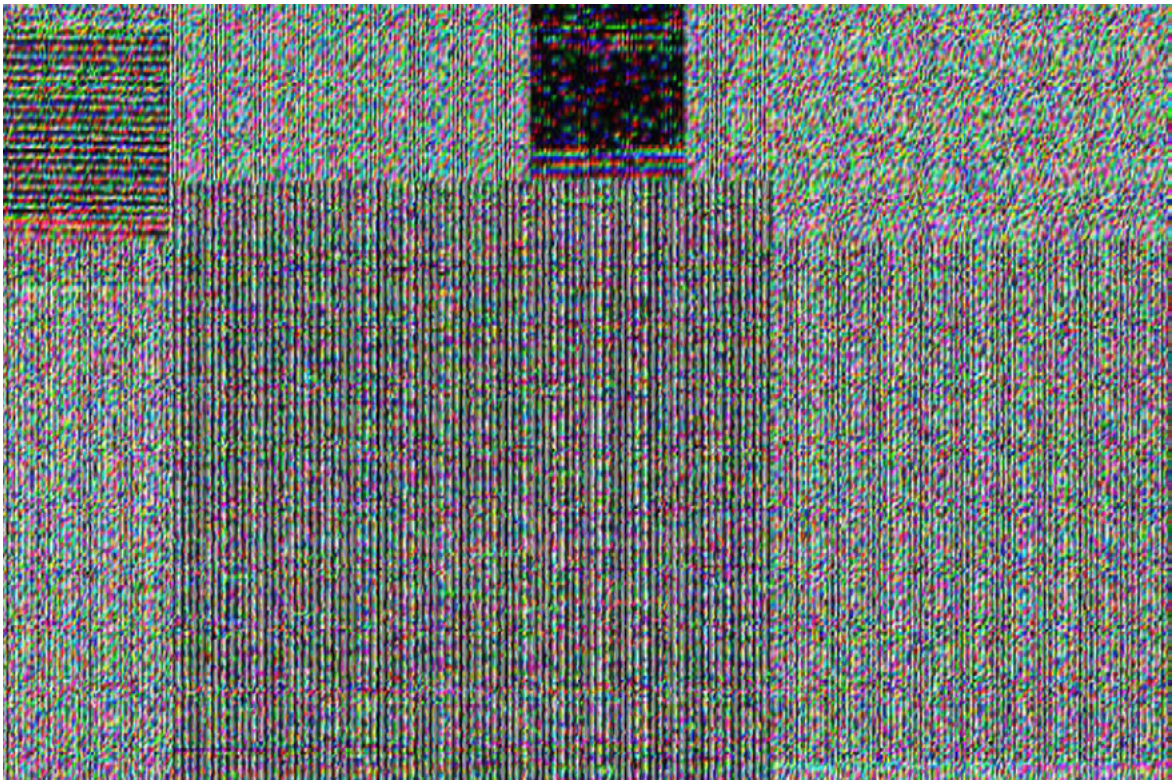
- **Що означає «проєвропейськість»?**

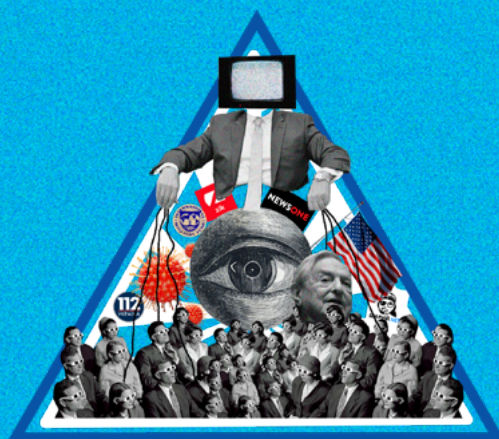
З одного боку, в Україні дуже високий скепсис щодо переваг інтеграції до ЄС. А з іншого боку, вражаючи 80% українців вважають, що країна повинна підтримувати тісніші зв'язки з ЄС. Ці явно суперечливі позиції потребують подальшого вивчення. Чого хочуть і чекають українці від «європейської інтеграції»? Наскільки крихке це прагнення? І як воно може бути вразливим до майбутніх дезінформаційних кампаній?

2021 року Україна та Європейський Союз розпочнуть перемовини про оновлення Угоди про асоціацію з ЄС. Це створює вікно можливостей для запуску інформаційної кампанії щодо перших п'яти років економічної та політичної частин Угоди. Кампанія не лише дозволила б належним чином пояснити українському населенню переваги Угоди, а також дала б можливість зацікавленим сторонам (як то бізнес-спільнота) включитися в процес перегляду. Востаннє такий вид кампанії проводився в Україні в 2013–2014 роках. Наразі ж інформаційна діяльність, спрямована на популяризацію Угоди, припинилась, поступившись простором джерелам дезінформації.

41. Див. статтю MIT Technology Review про те, як платформа цифрової демократії Pol.is використовується Тайвані, англійською мовою за посиланням: <https://bit.ly/39wvtEO>

З того часу як стало складніше просувати позитивний імідж Росії, підтримувана Кремлем та прокремлівська пропагандистська діяльність в інших країнах стала більше зосереджуватися на поширенні антизахідних настроїв. Існує нагальна потреба у проведенні порівняльних досліджень у таких країнах як, наприклад, Грузія, Білорусь та Молдова з метою подальшого розвитку найкращих практик та визначення ефективних контрнарративів. І у ширшому плані: нам потрібні постійні міжнародні дослідження роботи конспірологічної пропаганди та шляхів ефективної боротьби з нею.

Чому конспірологічна пропаганда успішна і що з цим робити:

Вразливість аудиторії та спротив анти-
західній, прокремлівській дезінформації
в Україні

ТРАВЕНЬ 2021

